

Χαιρετισμός Ν.Κ. Αλιβιζάτου
προς τον Αντώνη Μανιτάκη

Επίδοση τιμητικού τόμου,
ΕΚΠΑ, 17.12.2019

Στο έργο ενός λογοτέχνη, όταν αναζητούμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της δουλειάς του, χρησιμοποιούμε συνήθως αισθητικά κριτήρια. Το ίδιο και στο έργο ενός ποιητή, δίνοντας ίσως μεγαλύτερη έμφαση στην τεχνική του λόγου.

Απεναντίας, όταν πρόκειται για κοινωνικό επιστήμονα, το κριτήριο με το οποίο αναζητούμε μια μελέτη αντιπροσωπευτική της συμβολής του σε αυτό που συμβατικά ονομάζουμε «πρόοδο της επιστήμης», κινούμαστε περισσότερο στο πεδίο των ιδεών. Σε αυτό ψάχνουμε για τους σταθμούς, τις στροφές και τις «τομές» στο έργο του, θέλοντας έτσι βρούμε το «στίγμα» του στο αρχιπέλαγος των μεγάλων συγκρούσεων της εποχής του. Παρασύρθηκε από πρόσκαιρα ρεύματα ή έμεινε σταθερός σε ορισμένες θεμελιώδεις αρχές; Αν άλλαξε απόψεις, όπως βέβαια συμβαίνει σε κάθε «ζωντανό» και έξυπνο άνθρωπο, ενέδωσε σε σκοπιμότητες της στιγμής ή αντίθετα έλαβε υπ' όψη μian εξελισσόμενη πραγματικότητα που διέψευδε βεβαιότητες ή και προσδοκίες αλλοτινών εποχών;

Ο νομικός, ως κοινωνικός επιστήμονας –και όχι απλώς ως τεχνικός της ειρηνικής συμβίωσης των ατόμων και των κοινωνικών συνόλων- ανήκει στην ίδια κατηγορία. Ιδεολογικοπολιτικά προπάντων είναι τα κριτήρια με τα οποία συνήθως αναζητείται το στίγμα του και δευτερευόντως μόνον τεχνικά. Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο για έναν νομικό, όπως ο τιμώμενος απόψε συνάδελφος και φίλος, για τον οποίο η επιστήμη μας, όσο και να τον γοήτευσε κατά καιρούς με την τετράγωνη λογική της και τις ανταμοιβές που επιδαψιλεύει σε όσους την υπηρετούν με συνέπεια, δεν ήταν σε τελευταία ανάλυση αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την επίτευξη πιο φιλόδοξων στόχων. Ποιών στόχων ακριβώς; Αυτών που περιγράφω στην συμβολή μου στον *Τιμητικό τόμο*, δηλαδή της εμπέδωσης μιας «σύγχρονης δημοκρατίας, απαλλαγμένης από τα υπολείμματα εξήντα ετών διχασμών και εμφυλίων, κοινωνικά δίκαιης, πολιτικά φιλελεύθερης και πολιτισμικά δυτικόστροφης».

Με αυτό το κριτήριο στάθηκα σε μια μελέτη του Αντώνη Μανιτάκη την οποία βρίσκω εξόχως αντιπροσωπευτική του συνολικού έργου του. Πρόκειται για άρθρο με τίτλο «Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος», που δημοσίευσε στο περιοδικό *Το Σύνταγμα*, το 1985 (σ. 476-496), βασικές ιδέες του οποίου επεξεργάσθηκε περαιτέρω, τα χρόνια που ακολούθησαν.

Επιτρέψτε μου, αρχικά, να σταθώ στη συγκυρία του 1985. Για το συνταγματικό μας δίκαιο, δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι το έτος εκείνο ήταν ένας *annus mirabilis*, με την επιστημολογική έννοια του όρου: γιατί, τότε ήταν που περάσαμε οριστικά από το συνταγματικό δίκαιο της εποχής των κρίσεων, στο συνταγματικό δίκαιο της σύγχρονης εποχής.

Δύο ήταν τα ορόσημα του 1985, που δικαιολογούν τον εκ πρώτης όψεως βαρύγδουπο αυτόν χαρακτηρισμό: πρώτον, η «ψήφος Αλευρά», δηλαδή η κρίση που προκάλεσε η εκλογή με οριακή πλειοψηφία μόλις 180 ψήφων του Χρ. Σαρτζετάκη ως διαδόχου του Κων. Καραμανλή, στις 29 Μαρτίου 1985. Και δεύτερον, η αναγνώριση της ατομικής προσφυγής στα δικαιοδοτικά όργανα του Στρασβούργου, στις 20 Νοεμβρίου 1985, από τον Θεόδωρο Πάγκαλο, αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ.

Με το πρώτο από τα ορόσημα αυτά, δηλαδή με την «ψήφο Αλευρά», συνειδητοποιήθηκε επί τέλους και στην Ελλάδα, ότι η χωρίς θεσμικά αντίβαρα ισχύς της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και της κυβέρνησης που αυτή στηρίζει, μπορεί να αποβεί επικίνδυνη για τη δημοκρατία. Ότι δηλαδή κάποιος ανεξάρτητος θεσμός όχι απαραίτητως δικαστικός- θα πρέπει να μπορεί να ανασχέσει τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση, όταν νοθεύει συστηματικά και τελικά παραβιάζει το Σύνταγμα. Κάτι που έως τότε, λόγω των γνωστών ανωμαλιών της πολιτικής και της συνταγματικής ιστορίας μας, δεν ήταν αποδεκτό στην πατρίδα μας από τους εφαρμοστές του συνταγματικού μας δικαίου, (πολιτικούς, δικαστές, δικηγόρους και όχι μόνον), αφού, με εξαίρεση κάποιους δακτυλοδεικτούμενους θεωρητικούς του κλάδου μας, το αίτημα «να κυβερνά επί τέλους και σε μας

ανεμπόδιστα η πλειοψηφία», εκτόπιζε όλα τα άλλα στην ιεραρχία των αξιών του συνταγματικού μας δικαίου.

Με το δεύτερο ορόσημο, δηλαδή την αποδοχή της ατομικής προσφυγής στο Στρασβούργο, πέρα και πάνω από τα εθνικά δικαστήρια, αναγνωρίστηκε η αρμοδιότητα των δικαιοδοτικών οργάνων του Στρασβούργου όχι απλώς να διαπιστώνουν παραβιάσεις στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και να επιβάλλουν ανάλογες κυρώσεις, χρηματικές (και όχι μόνον).

Σε αυτή λοιπόν τη συγκυρία, με νωπή την «ψήφο Αλευρά», ο τιμώμενος δημοσίευσε το ανωτέρω άρθρο του στο *Σύνταγμα*, στις αρχές του 1986. Με αναφορές προπάντων σε Ιταλούς φιλοσόφους και συνταγματολόγους –ο Rawls και ο Dworkin ήταν ακόμη άγνωστοι στη χώρα μας, πέρα από ένα στενό κύκλο αγγλόφωνων συναδέλφων- ο Μανιτάκης αναζητούσε έναν «τρίτο» δρόμο, ανάμεσα στη «Σκύλλα του νομικισμού», όπως την αποκαλούσε, και την «Χάρυβδη της πολιτικολογίας».

Διότι, τους μήνες που είχαν προηγηθεί, παρασυρμένοι από τη δίνη της πολιτικής αντιπαράθεσης, πολλοί συνάδελφοι, όχι μόνον συνταγματολόγοι, είχαν επικρίνει με άρθρα στον καθημερινό προπάντων τύπο τη «νομική» ερμηνεία του Συντάγματος όσων, μαζί με τον Αριστόβουλο Μάνεση, διατύπωναν επιφυλάξεις για το πώς προχωρούσε η χώρα. Πιο συγκεκριμένα, οι συνάδελφοι αυτοί προέβαλλαν ως ενδεδειγμένη μια «πολιτική» ερμηνεία των κρίσιμων διατάξεων, επιμένοντας προπάντων στο πολιτικό του χαρακτήρα. Με τα λόγια του Μανιτάκη, η άποψη αυτή, υποστηρικτική υπό τις τότε συνθήκες του ΠΑΣΟΚ, θεωρούσε ότι «η ερμηνεία του Σ. δεν συμβιβάζεται με μονοσήμαντες ερμηνευτικές κατασκευές».

«Ορισμένες συνταγματικές διατάξεις» -προφανώς όχι όλες- «περιέχουν τη δυνατότητα για πολλαπλές ερμηνευτικές λύσεις, οι οποίες, πάντοτε κατά τους υποστηρικτές της πολιτικής ερμηνείας, μπορούν να διεκδικήσουν όλες τίτλους επιστημονικής ή, κατ' ακριβολογία, 'νομικοτεχνικής' εγκυρότητας».

Ακολουθούσε ως καταπέλτης το συμπέρασμα του Μανιτάκη. Η προσέγγιση αυτή, τραβηγμένη ως την άκρη, θα μπορούσε να νομιμοποιήσει «ένα είδος 'ελεύθερης ερμηνείας'», θα επέτρεπε δηλαδή «την εφαρμογή, για την ίδια διάταξη, την ίδια στιγμή, πολλαπλών ερμηνειών». Παράδειγμα; Η «ψήφος Αλευρά», για την οποία ήταν τάχα εξ ίσου θεμιτές και οι δυο υποστηριχθείσες εκδοχές, τόσο δηλαδή ότι ως αναπληρωτής Πρόεδρος ψηφίζει για την εκλογή του νέου Προέδρου της Δημοκρατίας όσο και ότι δεν ψηφίζει. Από εκεί και πέρα, ελλείπει συνταγματικού δικαστηρίου, που θα μπορούσε να τάμει το ζήτημα και να αποφανθεί για το ποια από τις δύο εκδοχές ήταν η ορθή, το ποια από τις δύο εκδοχές ήταν η ορθή, ήταν ζήτημα πολιτικό, για το οποίο η εκάστοτε πλειοψηφία ήταν εκείνη που νομιμοποιούνταν να αποφασίσει.

Έτσι, όμως, συμπέρανε ο Μανιτάκης, η δεσμευτικότητα του Συντάγματος θα σχετικοποιούνταν υπέρμετρα, προς δόξαν των εκάστοτε κυβερνώντων. Οι τελευταίοι, θα είχαν κάθε συμφέρον να επιδιώκουν τη σχετικοποίηση αυτή, στην οποία μοιραία οδηγεί η πολιτική ερμηνεία, ενώ οι «εξουσιαζόμενοι», όπως έγραφε, χρησιμοποιώντας έναν αγαπημένο όρο του δασκάλου και μέντορά του, θα ζούσαν σε καθεστώς συνταγματικής ανασφάλειας.

Ποια ήταν η λύση; Αυτήν ο Μανιτάκης την αναζητούσε στη φύση του Συντάγματος ως νόμου, πολιτικού βεβαίως νόμου, αλλά νόμου. Ως νόμος, συνέχιζε, το Σύνταγμα «δεν ερμηνεύεται ούτε όπως νάναι, ούτε όπου νάναι, ούτε απ' όποιον νάναι». Χωρίς να αγνοεί τις παραδοσιακές ερμηνευτικές μεθόδους, όπως είναι η γραμματική και η ιστορική, ο ερμηνευτής του Συντάγματος θα πρέπει κατ' αυτόν να αναζητεί:

(α) την ενότητα του Συντάγματος και την προσαρμογή του στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητα,

(β) την ισορροπία ανάμεσα στους βασικούς σκοπούς που το ίδιο θέτει και τις εκάστοτε κρατούσε πολιτικές αντιλήψεις και

(γ) την εναρμόνιση των επί μέρους κανόνων του με τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές. Εξ ού και η σημασία της ιστορικο-εξελικτικής ερμηνείας και της ανάγκης σεβασμού της συνταγματικής πρακτικής.

Ενότητα λοιπόν του Συντάγματος, ισορροπία ανάμεσα σε συνταγματικούς σκοπούς και τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις και εναρμόνιση κανόνων από τη μια και αρχών από την άλλη.

Ronald Dworkin προ της ώρας; θα μπορούσε να διερωτηθεί κάποιος. Πιθανόν ναι, αν και ο Μανιτάκης νομίζω ότι εμβάθυνε στο έργο του μεγάλου Αμερικανού φιλοσόφου και συνταγματολόγου αρκετά αργότερα.

Το βέβαιο είναι ότι ο τιμώμενος, σε μια πολύ λεπτή πολιτική συγκυρία, στην οποία ίσχυε το «ο μη μεθ' υμών καθ' ημών», έκανε με παρρησία μια σαφή επιστημολογική επιλογή: εκεί που μια έντονα φορτισμένη πολιτική συγκυρία τον έσπρωχνε προς μια σχετικοποίηση των θέσεων που από παλιά υποστήριζε για τη δεσμευτικότητα του Συντάγματος χάριν των σκοπιμοτήτων της στιγμής, εκείνος τράβηξε την κόκκινη γραμμή της διάκρισης του «νομικού» από το «πολιτικό». Και τούτο, όχι στο όνομα της καθαρότητας των νομικών εννοιών, όπως κάνουν οι ερμηνευτές των πιο τεχνικών κλάδων του δικαίου, αλλά της αποδοχής των κανόνων της λογικής και των θεμελιωδών αρχών του επιστημονικού κλάδου μας. Αρχών που ο σεβασμός τους δεν μπορεί να υπόκειται στις διακυμάνσεις της πολιτικής συγκυρίας.

Αν κρίνω από τις παραπομπές στο ανωτέρω άρθρο πολλών συγγραφέων του *Τιμητικού Τόμου*, από τον Ευ. Βενιζέλο και τον Φίλ. Σπυρόπουλο, έως τον Μπάμπη Ανθόπουλο και την Ιφιγ. Καμτσίδου, την άποψη αυτή δεν συμμαρίζονται μόνον οι παλιοί σου φίλοι, αγαπητέ Αντώνη, αλλά και αρκετοί από εκείνους με τους οποίους είχες τότε διαφωνήσει. Υπάρχει άραγε μεγαλύτερη ικανοποίηση από αυτό;